

Eestlaste sõjalised kohustused keskajal

Mart Lätte

13. sajandi jooksul vallutasid ristiõdijad eestlaste, liivlaste, latgalite, semgalite, seelide ja kurelaste alad. Piirkond ristiusustati ning koos ristiusuga jõudis siia katoliku Euroopa ühiskonnakorraldus. Robert Bartlett on seda protsessi nimetanud „ladina kristluse ekspansiooniks”.¹ Praeguse Eesti ja Läti alale jõudsid Lääne-Euroopa kultuur ja ühiskonnakorraldus, mille osaks said ka siinsed põlisrahvad, kes pidid mitmesuguste koormiste näol hakkama kandma kristlaste kohustusi. Üks põhikohustusi, mida uued maahärrad maarahvalt nõudma hakkasid, oli osalemine isanda sõjalistel ettevõtmistel ja maa kaitses. Millised olid siinsete põlisrahvaste sõjalised kohustused, kuidas need aja jooksul arenesid, milline oli kohalike roll Liivimaa sõjanduses, millised olid maarahva konkreetsed ülesanded sõjategevuses – nendele küsimustele vastamise seab käesolev artikkel oma eesmärgiks.

Artikkel koosneb kahest osast. Esimene osa annab ülevaate sõjaliste kohustuste arengust ja sellest, millel üldse põhinesid eestlaste sõjalised kohustused keskajal. Johtuvalt asjaolust, et ainult eestlaste kohta käivat allikmaterjali napib, on tegelikult antud ülevaade kogu Liivimaa põlisrahvaste kohustustest, rõhk on üritatud siiski asetada eestlastele. Teine osa heidab pilgu põlisrahvaste ülesannetele sõjategevuses ning maarahva üldisele rollile keskaegse Liivimaa sõjavägedes. Et sinne kirjatükk käsitleb ainult talupoegade kihi esindajaid, mitte eestlastest vasallide sõjalisi kohustusi, on termineid *maarahvas*, *põlisrahvas* ja *kohalikud rahvad* kasutatud sünonüümidena.

Sõjaliste kohustuste kaudu on võimalik seletada mitut protsessi eesti rahva ajaloos. Sõjal oli tähtis koht keskaegse Liivimaa igapäevaelus: siin-

¹ Robert Bartlett, Euroopa sünd. Vallutused, koloniseerimine ja kultuurivahetus 950–1350 (Tallinn: Kunst, 2001), 36.

sed maahärrad sõdisid tihti nii paganliku Leedu kui ka skismaatiliste Vene vürstiriikidega ja nendes sündmustes oli oma roll ka eestlastel, seega avaldas sõda eestlaste igapäevaelule suurt mõju.

Sõjaliste kohustuste areng

Et eestlaste keskaegseid sõjalisi kohustusi Liivimaal paremini mõista, tuleb kõigepealt heita pilk vallutuseelse ühiskonnakorraldusse. 19. sajandi lõpu baltisaksa ajaloolastel ja Eesti Vabariigi algusaegade ajaloolastel oli kummalgi oma ettekujutus muinasaegsest Eestist: baltisakslased kujutasid siinset piirkonda barbaarse ja muust Euroopast mahajäänuna, eesti rahvuslikud ajaloolased jälle egalitaarse ja demokraatlikuna.² Sõjaeelsete ajaloolaste seas oli erandiks Paul Johansen, kes oma doktoritöös „Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter” kirjeldas vallutuseelset ühiskonda keerukamana ja erinevate sotsiaalsete suhetega.³

Mitu uurimust⁴ on siiski näidanud, et enne ristiusustamist oli siinmail tegemist komplitseeritud sotsiaalse süsteemiga, oma ühiskondlike klasside, ülikute ning ka ühiskondlike kohustustega. Ühiskond oli diferentseeritud ja põhines maaomandil. Maaomanikud võisid olla jagatud maksustusühikutesse, millel olid omad kindlad ülesanded, näiteks pidada üleval sõjalaeva või panna sõjaretkeks välja teatud arv mehi.⁵ Juhtposit-

² Vt Marika Mägi, „Eesti ühiskond keskaja lävel,” – Eesti aastal 1200, koostanud ja toimetanud Marika Mägi (Tallinn: Argo, 2003), 16.

³ Paul Johansen, *Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. Ein Beitrag zur estnischen Kulturgeschichte* (Tartu, 1925), 5–7.

⁴ Eestlaste ühiskonnakorralduse kohta vt Johansen, *Siedlung und Agrarwesen*, 5–13; Herbert Ligi ja Harri Moora, *Wirtschaft und Gesellschaftsordnung der Völker des Baltikums zu Anfang des 13. Jahrhunderts* (Tallinn: Eesti Raamat, 1970), 54–83; Mägi, „Ühiskond”; Heiki Valk, „Estland im 11.–13. Jahrhundert. Neuere Aspekte aus Sicht der Archäologie,” *Forschungen zur baltischen Geschichte* 3, (2008): 57–86. Teatud kindlaid piirkondi puudutavad käsitlused on nt Marika Mägi, *At the Crossroads of Space and Time. Graves, Changing Society and Ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th Centuries AD*, CCC papers: 6 (Tallinn: 2002); Silvia Laul ja Heiki Valk, *Siksäla: A Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval*, CCC papers: 10 (Tallinn–Tartu: 2007).

⁵ Mägi, „Ühiskond,” 22.

sioon ühiskonnas oli vanematel, keda võidi ka kuningateks kutsuda, need olid tihti suurmaaomanikud, vahel võis neile kuuluda koguni terve küla ja neil olid oma sõltlased. Kuningad (vanemad) kogusid kokku sõjaväe, juhtisid seda, kogusid ka makse ja mõistsid õigust.⁶

Tollane ühiskond oli lahutamatult seotud sõjaga. 12. sajandil oli Eesti alal levinud nn röövretkemajandus. Naabrite röövimine oli tähtis sissetulekuallikas, kusjuures tõenäoliselt ei käidud retkedel ainult piiri taga, vaid kohalikud pealikud üritasid vahel oma varandust suurendada ka naabruses asuva rivaali arvelt. Sotsiaalse prestiiži aluseks polnud tollases ühiskonnas mitte ainult maavaldus, vaid inimese sotsiaalse staatuse kujunemisel mängis suurt rolli ka sõjaline prestiiž, sõjaretkedel kogutud vara ja kuulsus. Marika Mägi on oletanud, et Eestis eksisteeris lausa eraldi sõdalaste klass, mille piirid olid küll veel suhteliselt hägused.⁷ Midagi taolist võis tõepoolest olemas olla. Arvestades, et osa perekondi olid piisavalt jõukad, et omada sõltlasi ja ise mitte tööd teha, siis kindlasti oli nende peamine tegevusala sõjaretkedel käimine. Samuti leidus hulk ilma maata inimesi, kelle jaoks oli sõdalase elukutse mõne üliku sõjalises kaaskonnas võimalus sotsiaalsel redelil tõusta ja jõukust koguda.⁸ Siiski peab arvama, et ülikute sõjalised kaaskonnad polnud ainuke sõjaline jõud. Herbert Ligi on väitnud, et sõjateenistus oli tollases ühiskonnas iga vaba mehe õigus ja kohustus,⁹ ning arvestades protsesse mujal Euroopas – näiteks germaanlaste varakeskaegsetes riikides, mis liikusid feodaalkorra poole ja kus samuti kõik vabad pidid sõtta minema ning vahel oli isegi mittevabadel teatud sõjalisi kohustusi¹⁰ –, võib Ligiga igati nõustuda. Muidugi ei saa siinkohal tõmmata üksühest paralleeli germaani ja eesti ühiskonna vahele, kuid arvestades, et mitu siinset protsessi sarnanes arenguga

⁶ Ibid., 24–28; vt ka Ligi, Moora, *Gesellschaftsordnung*, 74–83; Mägi, *Crossroads*, 144; Johansen, *Siedlung und Agrarwesen*, 6–9.

⁷ Mägi, „Ühiskond,” 29–30.

⁸ Ibid., 29; vt sõjaliste kaaskondade kohta ka Ligi, Moora, *Gesellschaftsordnung*, 80–83.

⁹ Herbert Ligi, *Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni* (Tallinn: Eesti Raamat, 1968), 102.

¹⁰ Vt germaanlaste sõjalise korralduse kohta varakeskajal Philippe Contamine, *La guerre au moyen âge* (Paris: Presses Universitaires de France, 1999), 86–97.

Skandinaavias, mida asustasid samuti germaanlased,¹¹ julgen kõrvutada nende kahe ühiskonna sõjandusvaldkonda.

12. sajandi lõpul jõudsid Liivimaale sakslased ja taanlased ning algas võitlus praeguse Eesti ja Läti ala ristiusustamise nimel. Eesti alal said need võitlused kroonik Henriku jutustuse järgi otsa 1227. aastal.¹² Siiski ei alistunud eestlased pärast ristiusustamist õigusetusse olukordade säilitasid isikliku vabaduse,¹³ kuid pidid kandma uute maahärrade – sakslaste ja taanlaste – heaks koormisi.¹⁴ Kohalike rahvaste alistumine sakslastele ja taanlastele toimus lepingulisel teel¹⁵ ning osaliselt säilisid, vähemalt esialgu, vallutuseelsed sotsiaalsed suhted. Osa eestlasi muutus uute maahärrade läänimeesteks¹⁶ ning vanematel säilis suur roll kohalike

¹¹ Mägi, „Ühiskond,” 17–18.

¹² Arvatavasti ei saanud võitlused Henriku jutustuse lõppdaatumiga siiski läbi, millele viitab näiteks see, et saarlased vabastasid end korduvalt uue võimu alt, nt 1241. aastal (Liv- und Curländisches Urkundenbuch, I Abt. hrsg. von Friedrich Georg von Bunge *et al.* (Reval, Riga, Moskau: 1853–1910) (edaspidi LUB), I Band, nr CLXIX) ja 1260. aastal (Liivimaa vanem riimkroonika, tõlkinud ja kommenteerinud Urmas Eelmäe, teaduslik toimetaja Enn Tarvel (Tallinn: Argo, 2003) (edaspidi LVRK), vv 6105–6314).

¹³ Siinkohal on oluline märkida, et Liivimaa kohalike rahvaste õigused ja vabadused kinnitas isegi Saksa-Rooma keiser Friedrich II, võttes siinsed rahvad oma kaitse alla (LUB I, nr CXII).

¹⁴ Koormiste kohta keskajal vt Ligi, *Koormised*, 58–118; Eesti talurahva ajalugu, I köide, peatoimetaja Juhan Kahk, tegevtoimetaja Enn Tarvel (Tallinn: Olion, 1992) (edaspidi ETA), 220–233.

¹⁵ Jüri Uluots, „Eestlaste lepingud võõrastega,” – Seaduse süünd. Eesti õiguse lugu, koostaja Hando Runnel (Tartu: Ilmamaa, 2004), 58–93; Bernhart Jähnig, „Die Verwaltung des Deutschen Ordens in Livland zur Zeit Wolters von Plettenbergs,” – Wolter von Plettenberg und das Mittelalterliche Livland, hrsg. von Norbert Angermann und Ilgvars Misāns (Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001), 78; lepingud saarlastega vt nt LUB I, nr CLXIX, CCLXXXV; lepingud kuralastega vt nt LUB I, nr CIII, CIV.

¹⁶ Paul Johansen, *Die Estlandliste des Liber census Daniae* (Kopenhagen–Reval:1933), 745–749; Johansen, *Siedlung und Agrarwesen*, 9–10; Ligi, *Moora, Gesellschaftsordnung*, 91–93; Mägi, „Ühiskond,” 32–33; Mägi, *Crossroads*, 150; vt ka Valk, Laul, *Siksilä*, 136; Kaspars Kļaviņš, „Eastern Prussia and Livonia: Interactions of Power and Culture from the 13th to the 18th Century,” – *Power and Culture: Hegemony, Interaction and Dissent*, ed. Ausma Cindiņa and Jonathan Osmond (Pisa: Edizioni Plus – Pisa University Press, 2006), 57; Läti uurija Muntis Auns väidab, et 13. sajandil oli Läti alal suurem osa vasalle kohalikku päritolu (Muntis Auns, „Acquisition of the acquired. The establishing of a real administration in Livonia,” – *Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th–9th, 1996*, Acta Visbyensia XI, edited by Nils Blomkvist (Visby: 1998), 265).

asjade – maksude kogumine, õigusemõistmine, sõjaväe kogumise jms – ajamises.¹⁷ Ka ristiusk jäi enamikule eestlastest üsna kaugeks.¹⁸ Ameerika Ühendriikide ajaloolane William Urban näeb ühe põhjusena, miks ei toimunud kohalike elukorralduses uue võimu survele suuri ümberkorraldusi ning miks ei üritatud kohalikele rahvastele ristiisku ja mitmesuguseid kohustusi kohe peale suruda, just kohalike rahvaste tähtsust siinse ristiõja jätkumises. Sakslased ei oleks ilma juba allutatud rahvaste sõjalise panuseta suutnud oma valdusi siinmail hoida ega laiendada.¹⁹ Kohalike alistatud rahvaste suurt panust Liivimaa piiride laiendamisse on maininud teisedki uurijad.²⁰

Sõjateenistust hakkasid sakslased kohalikelt nõudma juba oma võimu kehtestamise algusest peale. Esimene kindel tõend selle kohta on Henriku Liivimaa kroonikas, kus kroonik jutustab, et 1207. aastal kohustasid riialased kõiki ristitud, s.t alistatud liivlasi ja lätlasi, kolme marga suuruse trahvi ähvardusel osalema sõjakäigul leedulaste vastu.²¹ Alistamisega langes sakslaste abistamise kohustus ka eestlastele. Alguses tegutsesid nad teejuhtidena,²² kuid õige peatselt võitlesid eestlased juba omavahel: sakslaste retkest Järvamaale 1217. aastal võtsid osa ka Lõuna-Eesti vallutatud maakondade, Sakala ja Ugala eestlased²³ ning 1220. aasta retkel Harjumaale osalesid juba ristitud eestlased.²⁴ Võib oletada, et nad ei teinud seda väga vastumeelselt. Kroonik kirjeldab ka, kuidas eestlased, liivlased,

¹⁷ Johansen, *Siedlung und Agrarwesen*, 9; Jaak Mäll, „Verwaltungsgeschichte und Christianisierung der Insel Ösel im 13. Jahrhundert,” *Culture Clash or Compromise?*, 158–166, siin: 160–161.

¹⁸ Vt Tiina Kala, „The Incorporation of the Northern Baltic Lands into the Western Christian World” – *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150–1500*, ed. Alan V. Murray, Aldershot: Ashgate Pub. Ltd., 2001, 15–19; vt ka Valk, Laul, *Siksälä*, 138.

¹⁹ “William Urban, „The Frontier Thesis and the Baltic Crusade,” *Crusade and Conversion*, 62; William Urban, „Victims of the Baltic Crusade,” *Journal of Baltic Studies* 29, nr 3 (1998): 200.

²⁰ Evald Blumfeldt, „Über die Wehrpflicht der estnischen Landbevölkerung im Mittelalter,” – *Apophoreta Tartuensia* (Stockholm: Eesti Teaduslik Selts Rootsis, 1949), 164; Kļaviņš, „Prussia and Livonia,” 55.

²¹ Henriku Liivimaa kroonika, tõlkinud Richard Kleis, toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel (Tallinn: Eesti Raamat, 1982) (edaspidi HLK), XI, 5.

²² Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 164.

²³ HLK, XX, 6.

²⁴ *Ibid.*, XXIII, 9.

lätlased ja sakslased Saaremaad rüüstasid ja laastasid ning seejuures palju saaki said.²⁵

Sõjateenistuskohustus sisaldus tõenäoliselt algusest peale ka eestlaste alistumislepingutes.²⁶ 1227. aastal kirjutasid piiskop Albert, Mõõgavendade ordumeister Volquin, Riia kodanikud ja teised Liivimaa sakslased Lübecki raele, et saarlased „on valinud meiega üht rahu ja üht sõda pidada”.²⁷ 1230. aasta lõpul ja 1231. aasta alguses paavsti viitselegaadi Alna Balduiniga sõlmitud lepingud kohustasid kuralasi muu hulgas kaitsma preestreid nagu iseennast ning lisaks osalema sõjaretkedel paganate vastu, kaitsma kristlaste maad ja kaasa aitama usu levimisele.²⁸ 1231. aastal sõlmitud lepetes kohustasid Mõõgavendade Ordu ja Riia piiskopkond kuralasi mitmesuguseid andameid maksuma ning „lisaks sellele kuralased ründavad koos meiega Kristuse vaenlasi”.²⁹ 1255. aasta lepingus orduga kohustuvad saarlased valmis olema sõtta minema talvel hobustega ning suvel laevadega, kui ordu seda nõuab, kõigi vastu, kes tahavad ordu ebaõiglaselt või põhjusetu kahjustada.³⁰ Võib ka öelda, et alguses oli sõjateenistus kindlasti üks tähtsamaid kohustusi, mis kohalikel rahvastel sakslaste ees oli. Seda tunnistab ka paavst Gregorius IX 1236. aasta kiri Liivimaale, milles ta muu hulgas manitseb siinseid maahärrasid kohalikke rahvaid maksudega mitte liialt rõhuma, leides, et kohalikelt ei tohi peale kirikumaksude tasumise nõuda mitte midagi peale mõõdukas mahus sõjateenistuse.³¹

Sõjateenistus koosnes kahest osast: retkedest maalt välja, mida nimetati tavaliselt *expeditio*, ja maa kaitses, mille tähistamiseks kasutati tihti ka eestikeelset sõna *maleva* (ladina keeles *malva*, keskalamsaksa keeles *malowe*). Näiteks 1288. aastal välja antud ürikus seisab, et „meie mehed [---] on valmis *expeditio*’teks ja *malva*’deks, mida lihtsamalt *reise*’ks, sõja-

²⁵ Ibid., XXX, 5.

²⁶ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 164.

²⁷ LUB I, nr XCVIII (*unam pacem et unum bellum servare nobiscum elegerunt*).

²⁸ LUB I, nr CIII, CIV.

²⁹ LUB I, nr CV (*Praeterea iidem Curones nobiscum impugnabunt inimicos Christi*).

³⁰ LUB I, nr CCLXXXV.

³¹ LUB I, nr CXLV.

käiguks ja malevaks kutsutakse³². *Maleva* tähistas alguses ka kohalike talupoegade sõjasalka,³³ hiljem muutus *maleva* arvatavasti üldmõisteks, millega Liivimaal tähistati sõjaväge.³⁴

Sõjalised kohustused polnud kogu Liivimaal sama ulatusega. Piiri-aladel, nagu Järvamaa, Kuramaa, Saaremaa jmt, olid kohalike rahvaste sõjalised kohustused tõenäoliselt tähtsamad ja muud koormised väiksemad. Äärealadel oli keskväimu mõju arvatavasti väiksem, sest halduskeskused olid kaugel, seega oli maahärradel sellisid piirkondi raskem kontrollida. Samas oli tarvis, et piirialad oleksid truud ja hoiataksid vaenlase sissetungi eest ning takistaksid vaenulike sõjavägede maaletungi. Arvatavasti oligi piirialade põhiline kohustus maahärra ees sõjateenistus ja vaenlase tulekust hoiatamine.³⁵ Piirialade võimaliku eristaatuse heaks näiteks on Saaremaa, kus kuni 1261. aasta ülestõusude mahasurumiseni polnud ühtegi ordulinnust, valitsus oli enamjaolt saarlaste enda käes ning maahärra esindajad seal aasta läbi ei elanud.³⁶ Ka Kagu-Eestis Siksalis oli keskväimu mõju kuni Vastseliina ja Marienburgi (Alüksne) linnuse ehitamiseni 1342. aastal suhteliselt väike.³⁷ Järvamaal oli keskväimu mõju suurem, kuid see oli ordu ja Taani piiriala, mille Taani oli küll Stensby leppega ordule loovutanud, aga tüli oli Taani ja ordu vahel hõõguma jäänud.³⁸ Järva erilisest sõjalisest staatusest annab tunnistust ka tava, et Järva foogti kohustuseks oli kaitsta Narva piiri, kuigi Järvamaa asub Narvast eemal.³⁹ Kuramaal pidid kohalikud juba 13. sajandist lisaks sõjas käimisele maksma ka erilist sõjamaksu *wartgeld*'i.⁴⁰

³² LUB III, nr DXXIa (*quod homines nostri [---] parati erunt ad expeditiones et malvas exercendas, quae vulgo reise, herevarde et malowe apellantur*); vt ka Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 165; Ligi, *Koormised*, 102; ETA, 229.

³³ Vt nt HLK, XIV, 8; XIX, 9; Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 165.

³⁴ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 165.

³⁵ Valk, Laul, *Siksälä*, 136–137; Blumfeldt oletab, et Järvamaal olid sõjalised kohustused olulisemad kui muude piirkondade talupoegadel (Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 173).

³⁶ Mäll, „Verwaltungsgeschichte,” 160–161; Mägi, *Crossroads*, 149.

³⁷ Va, Laul, *Siksälä*, 142.

³⁸ Anti Selart, *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert*, Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 21 (Köln: Böhlau Verlag, 2007), 139–140, 154–156.

³⁹ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 172.

⁴⁰ LUB I, nr CCL.

Samamoodi nagu oli erinev eri piirkondade sõjaliste kohustuste raskusaste, olid erinevad ka isikutel lasunud sõjalised kohustused. Siin on väärt allikaks Evald Blumfeldti leitud dokument Stockholmis asuvast Rootsi Kammerarhiivist. Tegu on 16. sajandi ära kirjaga keskaegsest, ajavahemikust 1288–1403 pärit dokumendist. Seal on kirjas Järvamaa talupoegade sõjasalga suurus, s.t kui palju mehi mingi haldusüksus pidi välja panema.⁴¹ Dokumendist selgub, et osa talupoegi oli kohustatud väkke ilmuma teistsuguse relvastusega. Osa mehi pidi kandma 13. sajandi II poolest alates väga levinud kaitserüüd – plaatrüüd (*Platen/plathen*, sellest tulenevalt *Platendienst*).⁴² Kahjuks ei anna allikad piisavalt teavet, mille alusel talupoegadelt *Platendienst*'i nõuti. Blumfeldt oletas, et tegemist oli sotsiaalselt ja õiguslikult staatusel kõrgemal seisnud talupoegadega, nõndanimetatud maavabadega, kellel oli arvatavasti maatükk lääni kirja alusel.⁴³ On võimalik, et need olid endised eesti ülikud, kes pärast vallutust säilitasid parema õigusliku positsiooni kui tavalised talupojad. Samas võis maavabade kihi päritolu olla ka palju kirjum.⁴⁴ Kuid miks nõuti neilt ikkagi teenistust kaitserüüga?

⁴¹ Vt Lisa.

⁴² Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 169–171; kaitserüüde kohta vt Ain Mäesalu, „Kaitserüüde arendamise põhjustest 13.–17. sajandil,” – *Linnusest ja linnast. Uurimusi Vilma Trummali auks*, Muinasaja teadus 14, koostanud ja toimetanud Arvi Haak, Erki Russow, Andres Tvaauri (Tallinn–Tartu: 2004), 227–248; Andrzej Nowakowski, „Some Remarks about Weapons stored in the Arsenal of the Teutonic Order's Castles in Prussia by the End of the 14th and early 15th Centuries,” – *Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter*, Universitas Nicolai Copernici, Ordines Militares, Colloquia Torunensia Historica VI, hrsg. von Zenon Hubert Nowak (Toruń: 1991), 75–88.

⁴³ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 171; Evald Blumfeldt, „Über die Freibauern in Jerwen zur Ordens- und Schwedenzeit,” – *Commentationes Balticae III* (Bonn: Verlag des Baltischen Forschungsinstituts, 1957), 30; vt ka Juhan Kreem, „Der Deutsche Orden in Livland und die Heiden, Landvolk und Undeutschen in Livländischen Heeresverfassung,” – *L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico: incontri e scontri tra religioni, popoli e culture/Der Deutsche Orden zwischen Mittelmeerraum und Baltikum: Begegnungen und Konfrontationen Zwischen Religionen, Völker und Kulturen. Atti del Convegno internazionale* (Bari-Lecce-Brindisi, 14–16 settembre 2006) a cura di Hubert Houben e Kristjan Toomaspoeg (Galatina: Mario Congedo Editore, 2008), 242.

⁴⁴ Blumfeldt, „Freibauern,” 4; vt ka Kreem, „Orden,” 242; Johansen, *Siedlung und Agrarwesen*, 16.

Ka ordu territooriumil Preisimaal oli talupoegi, kellel oli valdus läänioiguse alusel, kuid kes pidid ikkagi minema sõtta oma traditsiooniliste relvade ja hobustega.⁴⁵ Preisimaal sõltus teenistuse liik maaomandi suuruselt: kellel oli rohkem maad, pidi sõtta minema raskerelvastuses ja kahe kergemalt relvastatud ratsanikuga (*Rossdienst*), kellel vähem, pidi kandma *Platendienst*'i; kõige väiksema maavaldusega, tavaliselt kohalike rahvaste esindajad, sõdisid oma traditsiooniliste relvadega.⁴⁶ Viimaseid – *equites pruteni* – on võrreldud turkopolide institutsiooniga pühal maal.⁴⁷ Ka Liivimaal põhines sõjateenistus maaomandil. 1261. aastal, pärast lüüasaamist Durbe lahingus, kirjutas ordu Liivimaa viitsemeister Lübecki raele, paludes abi ja lubades siia ümber asuda soovijatele erineva teenistuse eest eri suurusega lääne ja talupoegadele kuueaastast maksuvabastust.⁴⁸ Nii Liivikui ka Preisimaal pidid *Platendienst*'i kandma mehed, kellel oli maad 10 ja 40 *Hufe*⁴⁹ vahel. Seega võib oletada, et ka ülalmainitud Järvamaa talupoegadel, kes pidid plaatrüüga sõtta minema, oli suurem maavaldus, mis võimaldas paremat sõjavarustust. Maatüki suurus võis väiksempi olla: Preisimaalt on teada juhtumeid, kus *Platendienst*'i eest läänistati ka väiksemaid maid kui 10 *Hufe*'t.⁵⁰ Aja jooksul võis ühtlasi väheneda maavalduse suurus, kuid sõjateenistuskohustus jäi ikka samaks.⁵¹ Samuti leidis vastupidiseid juhtumeid, kus suurema maatüki eest pidi lihtsamat teenistust kandma.⁵²

⁴⁵ Sven Ekdahl, „Über die Kriegsdienste der Freien im Kulmerland zu Anfang des 15. Jahrhunderts,” *Preussenland* 2, nr 1 (1962): 3–4; vt veel Preisimaa kohta Freidrich Benninghoven, „Die Kriegsdienste der Komturei Danzig um das Jahr 1400,” – *Acht Jahrhunderte Deutschen Orden in Einzeldarstellungen*, hrsg. von P. Klemens Wieser O.T., Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 1 (Bad Godesberg: Verlag Wissenschaftliches Archiv Bad Godesberg, 1967), 191–222.

⁴⁶ Ekdahl, „Kriegsdienste,” 2–4.

⁴⁷ Ekdahl, *Das Pferd und seine Rolle im Kriegswesen des Deutschen Ordens. Das Kriegswesen der Ritterorden*, 29–47, siin: 32.

⁴⁸ LUB I, nr CCCLXII; *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abteilung*, Bd. 1, Zweite Hälfte, bearb. von August Seraphim (Königsberg: 1909) (edaspidi PUB I/2), nr 135, 112.

⁴⁹ Eesti keeles *tõstand*, aga Liivimaal ei olnud see pinnaühik eriti levinud. Algselt tähendas sarnaselt adramaaga ühe normaaltalu suuruses haritavat maad. Kasutan saksakeelset sõna, sest see on tuntum.

⁵⁰ PUB I/2, nr 796, 492.

⁵¹ Ekdahl, „Kriegsdienste,” 5.

⁵² Benninghoven, „Kriegsdienste,” 207.

Maaomandist ja õiguslikust olukorrast sõltus tõenäoliselt ka see, kas mees pidi kaasas käima sõjaretkedel piiri taga või osalema ainult maa kaitsel. Dokumentides on tihti kirjas, et elanikud peavad osalema nii sõjaretkedel kui ka maa kaitses.⁵³ Võib nõustuda väidetega, et maa kaitses pidid osalema kõik mehed, kes olid selleks võimelised; sellele viitavad allikates esinevad väljendid „oma jõuga”,⁵⁴ „kõik ja igaüks [---] mehed [---] kogu oma jõu ja võimuga”⁵⁵, kui on juttu maa kaitsesest. Ka Lääne-Euroopas pidid kõik elanikud maa kaitsel osalema. Saksa vanima õiguskodeksi *Sachsenspiegel*’i järgi pidid olema relvastatud kõik, v.a naised, karjused, õpetlased/vaimulikud ja kirikuteenrid. 1237. aasta Austria *Landrecht*’i järgi pidid maa elanikud kaitses osalema. Prantsusmaal oli sõjaväekohustust kahte liiki: *ban* – aadlike teenistus ja *arrière-ban* – kõik, kes suutsid relva kanda, olenemata sellest, kas nad olid kuninga, aadlike või kiriku alamad.⁵⁶ John France on sellise üldise sõjaväekohustuse olemasolu Euroopas kahtluse alla seadnud,⁵⁷ kuid arvestades teavet, mida meile annavad ürikud kohustusest⁵⁸ ja kroonikad sellest, et maarahvas osales tõepoolest aktiivselt maa kaitses,⁵⁹ võib öelda, et Liivimaal oli selline kohustus täiesti olemas.

Sõjaretkedel, mille eesmärk oli tungida vaenlase maale, olid kohustatud osalema kõik vabad mehed,⁶⁰ kuid arvatavasti ei pidanud tegelikult kõik mehed kaasa minema⁶¹ – vägi oleks liiga suureks läinud ja suure sõjaväe liigutamine oleks tekitanud ületamatuid logistilisi probleeme.⁶² Järelikult pidid olema kriteeriumid, mille järgi mehi valiti. Arvestades

⁵³ Vt nt LUB I, nr CIII, CIV, CLXV, CDXC jj.

⁵⁴ LUB I, nr CCL (*nach erer macht*).

⁵⁵ LUB II, CM (*omnes et singul i[---] homines[---] totis suis viribus et potentia*).

⁵⁶ Contamine, 187; vt ka Volker Schmidtchen, *Das Kriegswesen im späten Mittelalter: Technik, Taktik, Theorie* (Weinheim: VCH Verlagsgesellschaft, 1990), 52–54.

⁵⁷ John France, *Western warfare in the age of the Crusades, 1000–1300* (London: UCL Press, 1999), 65–68.

⁵⁸ Vt nt LUB IV, nr MCDLIX: *dat der kerken Rige, Osele, Darpte und Kurland undersaten to reisen volgen solden, und to lantweren helpen na erer macht, und dat men se dar to dwingen mochte*.

⁵⁹ Vt nt HLK, XXI, 6; LVRK vv. 7807–7816.

⁶⁰ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 166.

⁶¹ Ligi, *Koormised*, 103; ETA, 229.

⁶² Nt Liivimaa meister kirjutas 1420. aasta oktoobris Preisimaale, et Liivimaalt Leetu tungimisel pole võimalik varustust ei vankrite ega laevadega vedada, kõik tuleb kaasa viia hobuste seljas

seada, et suurema maatüki pealt sai inimene rohkem sissetulekuid ja seega suutis endale võimaldada parema relvastuse, on tõenäoline, et maatüki suurusel oli tähtis roll selles, kas mees pidi kaasa tegema retked piiri taha või osalema ainult maa kaitsmises. Põhines ju ka aadli sõjateenistuse maht maavaldusel⁶³ ning Lääne-Euroopaski tuginesid sõjalised kohustused varanduse või sissetuleku suurusel.⁶⁴

Meeste kohustus osaleda sõjaretkedel maalt välja võis sõltuda ka nende õiguslikust olukorrast. Vallutuseelses ühiskonnas oli sõjamehe roll prestiižne ja auväärne,⁶⁵ tõenäoliselt oli see nii ka pärast vallutust. Seega võis pärast vallutust olla sõjateenistus piiri taga parema sotsiaalse ja õigusliku positsiooniga talupoegade kohustus.⁶⁶ Võimalik, et sõdimine piiri taga oli ainult vabade meeste privileeg, kel oli teatud hulk maad. Maaomandi suurusest sõltus, kuidas mees pidi väkke ilmuma, ning tema õiguslikust staatusest sõltus, kas ta pidi osalema ainult maa kaitses või sõdima vajaduse korral ka piiri taga.

Herbert Ligi on arvanud, et sõjaretkeks maalt välja pidid talupojad teatud adramaade arvu kohta teatud hulga mehi välja panema.⁶⁷ Sellist võimalust ei saa täielikult välistada, kuid pean seda ebatõenäoliseks. Ligi põhjendas oma arvamust 1350. aasta privileegiga Harju-Viru vasallidele, mille järgi tuli neil iga 100 adramaa kohta välja panna üks sakslane ja kaks kohalikku sõjameest,⁶⁸ ning sellega, et Evald Blumfeldti leitud dokumendis oli arvatavasti vakuste kaupa ära toodud nõutavate meeste arv.⁶⁹ See argumentatsioon ei ole aga veenev. 1350. aasta ürik käis ainult vasallide valdustes olevate maade kohta: „Meie mehi siiski, meie linnuste juures juurdekuuluvatel maadel, ja nende valdusi ei taha me ülalmainitud osaga kaasata, vaid meile jääb vabadus neid mehi kasutada nii, nagu

(LUB V, nr CCDX); logistika kohta vt veel Benninghoven, „Kriegsdienste,” 213–216; Ekdahl, „Pferd,” 42, viide 31.

⁶³ Vt ülal viide 46.

⁶⁴ Contamine, 189–191; France, 66–67.

⁶⁵ Mägi, „Ühiskond,” 25–26; Mägi, *Crossroads*, 143.

⁶⁶ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 171.

⁶⁷ Ligi, *Koormised*, 103; ETA, 229.

⁶⁸ LUB II, nr CM; Ligi, *Koormised*, 103; ETA, 229.

⁶⁹ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 169–70; Ligi, *Koormised*, 103; ETA, 229.

meile tundub kohane.⁷⁰ Seega kehtisid Harju-Viru läänistamata aladel teistsugused reeglid (olgugi et seal oli läänistamata maid vähe) kui läänistatud aladel, rääkimata muust Liivimaast, kus näiteks ordualadel kuni 15. sajandi lõpuni üldse eriti maid ei läänistatud.⁷¹ Argument, et Blumfeldti avastatud dokumendis pidid vakused mehed välja panema, ei ole ka täiesti veenev. Nimelt polnud Blumfeldt ka ise täiesti kindel, kas üldse oli tegu vakustega,⁷² ja kui oligi, siis mitte miski ei väida, et see oli kollektiivne kohustus. Ka Blumfeldt väitis, et tema avastatud dokumendist ei tule välja, millistel alustel sõjateenistust nõuti.⁷³ Võimalik, et on lihtsalt kirja pandud, kui paljude meestega ühest või teisest haldusühikust arvestada saab. Probleem Blumfeldti leitud dokumendiga tekib hoopis sellest, et seal on kirjas „*equi expeditiales et totidem malwye*”,⁷⁴ mis tähendab, et sama palju mehi on vaja nii sõjaretkedeks maalt välja kui ka *maleva*’ks ehk maa kaitseks. Võimalik seletus on, et retkele maalt välja pidi alati ilmuma hobusega,⁷⁵ samas kui maa kaitseks ilmuti väkke ka jala, ning käesolev nimekiri hõlmas ainult hobusega sõtta ilmuma kohustatud, kes, olles kohustatud osalema retkedel maalt välja, pidid osalema ka maa kaitses.

Kohalikud rahvad, sealhulgas eestlased, osalesid 13. ja 14. sajandi vahel aktiivselt Läänemere idakalda sõjalistes ettevõtmistes. Kohalike rahvaste sõjalist abi oli sakslastel vaja, et kompenseerida arvulist ülekaalu, mis muidu oleks olnud leedulastel ja venelastel, kellega pidevalt sõiditi.⁷⁶ Sellest, et maarahva arvukas osalemine sõdades oli 13. sajandil tavaline, annab tunnistust Liivimaa vanem riimkroonika:

⁷⁰ LUB II, CM (*Homines tamen nostros, ad castra nostra in antedictis terris pertinentes, et ipsorum hominum bona in praedicto articulo volumus non includi, sed liberum erit nobis de eisdem hominibus disponere prout melius nobis videbitur expedire*).

⁷¹ Jähnig, „Verwaltung,” 81; vt ka Kreem, „Orden,” 242–243.

⁷² Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 170.

⁷³ Ibid., 171.

⁷⁴ Ibid., 169–170.

⁷⁵ Loogiline on, et sõjalistele operatsioonidele piiri taha pidi ilmuma igal juhul hobusega, sest niimoodi liiguti kiiremini ja oli võimalik ka rohkem varusid kaasa võtta (Ekdahl, „Pferd,” 36; vt ka sama artikli viidet 66, kus tsiteeritakse kirja ordumeistrile: [---] *das sie (fuszgenger) nicht so vil kost mit sich gebrengeu mogen, und ouch keyn lang legir nicht vormogen czu legen* [---]); vt ka Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 166.

⁷⁶ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 174–175.

*Komtuurid ei viivitanud sugugi,
vaid käskisid maarahval
ja ka sakslastel endaga koos
retkele asuda maa kombe kohaselt.⁷⁷*

Bartholomäus Hoeneke Liivimaa noorema riimkroonika Johannes Renneri ümberjutustus räägib näiteks 1342. aasta retkest: „Meister kogus kokku oma käsknikud ja liikus hästi relvastatult Tartu piiskopkonda, leidis sealt eest tugevasti sõjariistus väe koos suure salga eestlastega. Need kõik tungisid Kirumpäält (kuhu nad olid kogunenud) väevõimuga Venemaale, röövisid ja põletasid.⁷⁸ Võib arvata, et suurem osa sõjakäike tehti ordu eestvõtmisel, sest ordu oli piirkonna tugevaim sõjaline jõud. Mõlemas riimkroonikas esineb ordu tavaliselt organiseerija rollis ning teised Liivimaa jõud osalevad ordu kutse peale sõjaretkedel, näiteks 1259.–1260. aasta talvel retkel semgalite vastu, kui ehitati Dobe linnus:

*Meister ei jätnud midagi tegemata:
ühitegi selle maa piiskoppi
ei jätnud ta kõrvale,
vaid soovis kõigilt abi.
Ta ei pidanud seda paludes häbenema,
nad tegid seda meelsasti.⁷⁹*

Noorema riimkroonika järgi organiseeris ordumeister 1342. aastal sõjaretke ja „kirjutas Viljandi komtuurile, foogtidele Eestimaal, Tartu piiskopkonna omadele ja kuninga omadele Tallinnas, et nad

⁷⁷ LVRK vv. 5881–5885.

⁷⁸ Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315–1348, hrsg. von Dr. Konstantin Höhlbaum (Leipzig: Duncker und Humblot, 1872) (edaspidi LNRK), 15 (*De meister sammelde sine gebedigers und toch wolgerust int stift Dorpte, fandt dar ein wolgerustet heer sampt einem groten hope der Eesten. De alle togen van Kiriempe (dar se sich gesammelt hadden) mit gewalt inn Ruszlandt, roveden und branden.* Tekstis on Sulev Vahtre tõlge: Bartholomäus Hoeneke Liivimaa noorem riimkroonika 1315–1348, tõlkinud ja kommenteerinud S. Vahtre (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960), 73).

⁷⁹ LVRK, vv. 5308–5313.

laupäeval enne lauritsapäeva ilmuksid tema juurde Irboska alla Venemaal.⁸⁰ Mingil perioodil 14. sajandist oli ordul privileeg, mille kohaselt olid kõik Liivimaa piiskoppide alamad kohustatud ordule sõjaretkedele järgnema ja kogu oma jõuga maad kaitsta aitama. Privileeg tühistati Danzigi kongressil 1397. aastal: „Esiteks, et privileeg, mida Liivimaa ordu hoidnud on, et Riia, Saaremaa, Tartu ja Kuramaa kiriku alamad peavad sõjaretkedele järgnema ja oma jõuga maa kaitsel aitama, ja et neid selleks sundida võib, ja kirjutatud Privileeg peab nüüd olema kõikides oma artiklites ja punktides kehtetu, kuna on kirjutatud kirikute alamatele koormaks, ja et enam selliseid privileege ei hoitaks.”⁸¹ Koos oma maahärradega osalesid retkel ka eestlased, liivlased ja lätlased.⁸² Seega võib väita, et hoolimata sellest, kes oli mõnes piirkonnas maahärra, pidid eestlased koos temaga peamiselt osalema ordu sõjalistes ettevõtmistes.

Sõjateenistuskohustus püsis 13. ja 14. sajandil. Järgnenud sajandil hakkas talupoegade sõjateenistuskohustus vähenema,⁸³ millele viitavad näiteks arheoloogilised leiud Siksali kalmistult, kus 15. sajandist pärit matustest võib relvi leida tunduvalt vähem kui varasemast ajast.⁸⁴ Maa-rahva sõjateenistuskohustuse vähenemist võib põhjendada 15. sajandi jooksul Liivimaal aset leidnud muutustega sõjanduses: levisid tulirelvad ning järjest tähtsamaks muutus palgasõdurite kasutamine, kes olid sõjas kindlasti tõhusamad kui kehva või olematu väljaõppega talupojad.⁸⁵ Võib arvata, et 15. sajandi esimesel poolel kasutasid Liivimaa maahärrad oma

⁸⁰ LNRK, 17 (*vorschref den cumpter van Vellin, de vogede uth Eestlant, de stiftischen van Dorpte, de koningeschen van Revel, dat se des sonnavendes vor Laurentii wolden vor Isborch inn Ruslandt by ohme erschinen*, tekstis on S. Vahre tõlge, 75).

⁸¹ LUB IV, nr MCDLIX (*Int erste dat dat privilegium, dat beholden is van dem orden to Liff-land, dat der kerken Rige, Osele, Darpte und Kurland undersaten to reisen volgen solden, und to lantweren helpen na erer macht, und dat men se dar to dwingen mochte, und des vorscr. Privilegio gelik dot sal sin in allen sinen articulen und delen, dar id up der vorscr. Kercken und erer undersaten besweringe geit, und dat men nummer sodanne privilegien beholden meer sal*). Kahjuks ei oska ma öelda, millal ordu sellise privileegi saada võis.

⁸² LVRK, vv. 5357–5359.

⁸³ ETA, 229.

⁸⁴ Valk, Laul, *Siksälä*, 141–142.

⁸⁵ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 175; Kreem, „Orden,” 244; Ligi, *Koormised*, 104; ETA, 229.

sõjavägedes veel talupoegade sõjasalku. 1418. aastal kirjutas Liivimaa ordumeister kõrgmeistrile Preisimaale, et Harju-Viru vasallid on sõjaks Leedu vastu valmis välja panema iga 30 adramaa kohta ühe mehe.⁸⁶ Seda võib mõista mitmeti: võimalik, et vasallid olidki nõus välja panema 30 adramaa kohta ühe mehe, kuid sellega oleks vasallid ju oma 1350. aastal saadud privileegist loobunud. Niisiis on loogilisem arvata, et vihjati siiski 1350. aastal paika pandud kohustusele, mille järgi tuli iga 100 adramaa kohta välja panna üks sakslane ja kaks kohalikku meest.⁸⁷ Võimatu ei ole muidugi ka see, et vasallid olid lihtsalt sel konkreetsel juhul nõus iga 30 adramaa kohta mehe välja panema. Kindlasti olid talupojad ordu sõjaväes neli aastat hiljem. 1422. aasta suvel palus kõrgmeister Liivimaa meistrit, et see sõjaväega piirile tuleks ning oma marssali kõigi võimalike vägedega Leetu sõdima saadaks või ülejäänud orduväe juurde.⁸⁸ Üheksa päeva hilisemas kirjas aga arvas kõrgmeister, et kui Liivimaa meister veel omadega kodus on, siis jäägu ta tavaliste meestega koju ja saatku tema juurde marssal koos vendade ja üldse kõige paremate meestega.⁸⁹ Järelikult oli veel 1422. aastal võimalik, et talupoegi kasutati aktiivselt sõjategevuses. Palgasõdurite roll muutus Preisimaal orduvägedes väga suureks pärast lüüasaamist Tannenbergi lahingus 1410. aastal.⁹⁰ Liivimaal on märke palgasõdurite kasutamisest juba 14. sajandi lõpust, kuid suhteliselt väikesel hulgal.⁹¹ Arvestades, et Liivimaal osalesid orduvennad

⁸⁶ LUB V, nr MMCCXXXII.

⁸⁷ Vt LUB II, nr CM.

⁸⁸ LUB V, nr MMDCIX.

⁸⁹ LUB V, nr MMDCXXIII: *Abir seit ir mit den euwirn noch do heime, so bedunket uns mit sampt unsern gebietigern vor das beste sein, und bitten euch ouch als vor, das ir do heime in Lyfflande bleibt mit dem gemeinen manne, und wellet euwirn landmarscha mit brudern, dienern, dienstpflichtigen und gemeinlichin mit aller euwir besten manschaft, die ir ufbrengen und die ir emperen moget, also usrichten, das uns die her in komen jo ee jo besser.*

⁹⁰ Vt Marian Biskup, „Das Problem der Söldner in den Streitkräften des Deutschordensstaates Preussen vom Ende des 14. Jahrhunderts bis 1525,” – *Das Kriegswesen der Ritterorden*, 54.

⁹¹ Juhan Kreem, *The Town and its Lord. Reval and the Teutonic Order (in the fifteenth Century)*, Tallinna Linnaarhiivi toimetised nr 6 (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2002), 70; vt veel palgasõduritest Liivimaal Juhan Kreem, „The Business of War: Mercenary Market and Organisation in Reval in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries,” *Scandinavian Economic History Review* 49, nr 2 (2001): 26–42.

15. sajandil sõjategevuses rohkem kui Preisimaa orduvennad,⁹² siis arvatavasti ei omandanud palgasõdurid siin nii kiiresti põhirolli. Siiski jätkus maarahva osa vähenemine sõdimises ning 15. sajandi teisel poolel osalesid talupojad arvatavasti ainult maa kaitsmises, ent väljaspool Liivimaa piire sõdisid põhiliselt palgasõdurid.⁹³

15. sajandi jooksul hakati talupoegadelt nõudma sõjalise iseloomuga rahalisi makse (meistriraha – *meistergelt*), et palgata sõdureid. Algukses olid maksud mõeldud Preisi orduharu abistamiseks, kellel oli seoses palgasõdurite kasutamisega suuri majanduslikke probleeme.⁹⁴ Kuid 15. sajandi lõpuks, kui talupoegade sõjaväed olid sõjategevuseks peaaegu kasutud,⁹⁵ hakati ka Liivimaal raha nõudma, et asendada talupoegade sõjateenistus palgasõduritega. 1498. aasta Valga maapäeval kehtestati selleks eriline maks: Eesti alal pidi iga talu maksma 1 Riia marga ja Läti alal iga adramaa pealt, „et võõrast rahvast maale saada”.⁹⁶ Lisaks pidi vähemalt iga 15 talu kohta Eesti alal ja iga 20 talu kohta Läti alal palgata üks hea saksa palgasõdur.⁹⁷ Maavabadele need maksud ei laienenud, nemad võisid veel ise sõjategevuses osaleda.⁹⁸ 16. sajandi jooksul taandus ka nende sõjaline tähtsus ning nad kaotasid oma eelised ja sulasid muude talupoegadega kokku.⁹⁹ Talupoegade osaks oli ühtlasi vooris käia ja usu-

⁹² Johannes A. Mol, „The Hospice of the German Nobility: Changes in the Admission Policy of the Teutonic Knights in the Fifteenth Century,” – *Mendicants, Military Orders and Regionalism in Medieval Europe*, ed. Jürgen Sarnowsky (Aldershot: Ashgate 1999), 122.

⁹³ William Urban, *The Livonian Crusade* (Washington: University Press of America, 1981), 348, vt ka 249.

⁹⁴ Ligi, *Koormised*, 104; Preisimaa kohta vt nt 13-aastase sõja kohta Biskup, „Problem,” 60–69.

⁹⁵ Johansen, *Siedlung und Agrarwesen*, 34.

⁹⁶ *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*, hrsg. von Der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, bearbeitet von Leonid Arbusow (edaspidi AR) Bd. III (Riga: 1910), nr 10, 25 (*umme fremt vo iinst landt to krigende*).

⁹⁷ AR III, nr 10 § 26: *ene gude Dutsche knecht*; vt sõjamaksude kohta ka Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 167–168; ETA, 229; Johansen, *Siedlung und Agrarwesen*, 34; Ligi, *Koormised*, 104; Ilgvars Misāns, „Wolter von Plettenberg und der livländische Landtag” – *Wolter von Plettenberg und das Mittelalterliche Livland*, hrsg. von Norbert Angermann und Ilgvars Misāns (Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001), 59.

⁹⁸ Johansen, *Siedlung und Agrarwesen*, 34.

⁹⁹ Blumfeldt, „Freibauern,” 30–31.

tavasti suurenes sel ajal märgatavalt vooriteenistuse osakaal,¹⁰⁰ sest järjest rohkem kasutati tulirelvi ning oli vaja, et keegi neid ja nende juurde kuuluvat varustust veaks.

Siiski ei kadunud talupoegade sõjateenistuskohustus 15. sajandi lõpuks täiesti. Evald Blumfeldt on talupoegade sõjaliste kohustuste vähenemise loogiliseks jätkuks pidanud 1507. aasta maapäeva otsust, millega tema sõnul keelati talupoegadel relvi kanda ja omada.¹⁰¹ Siiski polnud see päris nii: 1507. aasta maapäeva otsusega keelati neil küll relvi kanda, kuid omamise keelamine otsusest välja ei tule. Otsuse järgmisest punktist selgub, et talupoeg võis oma isanda teenistuses relva kanda, kuigi mitte üle kolme nädala.¹⁰² Seega ei jäänud talupojad sõjateenistusest täiesti eemale.¹⁰³ Liivi sõja ajal kasutati taas talupoegade sõjasalku, kuid sellest loobuti peagi.¹⁰⁴

15. sajandi jooksul halvenes ka talupoegade olukord Liivimaal ning lõpuks tekkis 15. sajandi lõpus ja 16. sajandil teoorjuslik mõisamajandus.¹⁰⁵ Selles protsessis oli arvatavasti suur osa just talupoegade sõjalise rolli vähenemises: kui maarahvas polnud sõjaliselt enam nii vajalik, siis võis talle rohkem muid kohustusi peale suruda.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Blumfeldt, „Wehrpflicht, ” 175; Ligi, *Koormised*, 106; vooris võis olla peaaegu sama palju inimesi kui sõdivas kontingendis (Benninghoven, „Kriegsdienste,” 216).

¹⁰¹ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 168.

¹⁰² AR III, nr 36 §11–12: (11) *Welck bwer de were drecht, als swerde, barden adder welckerley were ydt sy, de sal man em nemen un den bweren gripen und vorwitlicken sodant syner herschopp.* (12) *Und welck bwer der herschop teken hefft, de mach were dregen, und dat teken sal nicht lengger waren dann dre weken.*

¹⁰³ Kreem, „Orden,” 244.

¹⁰⁴ ETA, 230.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 215; vt selle kohta ka Johansen, *Siedlung und Agrarwesen*, 30–35.

¹⁰⁶ Vt Urban, „Victims,” 7; Urban, „Thesis,” 65.

Kohalike rahvaste roll ja ülesanded väeteenistuses

Millised olid talupoegade ülesanded sõjakäikudel, kuidas nad võitlesid, kui tähtsad olid kohalikest rahvastest koosnenud väed sakslastele?

Hoolimata sellest, et talupojad pidid sõjaväkke tulema tõenäoliselt hobustega,¹⁰⁷ tegutsesid nad siiski arvatavasti ratsajalaväena: liikusid hobustega, kuid võitlesid jalgsi.¹⁰⁸ Sellele viitab kroonik Henrik¹⁰⁹ ja ka vanemast riimkroonikast tuleb välja, et Baltikumi rahvastel oli tavaks võidelda jalgsi:

*Leedulased, kes olid ratsa,
tegutsesid maa tava kohaselt:
nad tulid hobuste seljast maha.
Siis ei viivitanud nad enam,
vaid jooksid vendade väele peale.¹¹⁰*

Sellest, et võideldi jalgsi ja hobune oli ainult liikumisvahend, annab tunnistust ka tõik, et lahingutest, kust eestlased põgenesid, said vastased saagiks suure hulga hobuseid,¹¹¹ kuigi hobusega olnuks tõenäoliselt mugavam ja kiirem põgeneda kui jalgsi. Ka 1255. a lepe saarlastega näitab, et hobune oli peamiselt transpordivahend: saarlastelt nõuti teenistust hobustega ainult talvel, asetades sellega hobused ja laevad samale pulgale.¹¹² Jalgsi sõdimisele viitavad samuti leiud Siksali kalmistult, kus haudadesse pandi tihti kaasa üks kannus. Ühe kannusega saab hobust kannustada,

¹⁰⁷ Vt nt Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 169–170, Blumfeldt küll väidab, et aja jooksul, talupoegade olukorra halvenes, asendus ratsateenistus arvatavasti jalateenistusega (Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 166), kuid see ei ole, vähemalt retkedel maalt välja, tõenäoline (vt ülal viide 75).

¹⁰⁸ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 174; Ligi, *Koormised*, 103; William Urban, *The Baltic Crusade* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 1975), 22. Ka Preisimaal võitlesid kohalikud usutavasti jalgsi, ent liikusid ratsa (Sven Ekdahl, „Horses and Crossbows: Two Important Warfare Advantages of the Teutonic Order in Prussia,” – *The Military Orders, Volume 2: Welfare and Warfare*, ed. Helen Nicholson (Aldershot: Ashgate, 1998), 124–126).

¹⁰⁹ HLK, XXII, 2.

¹¹⁰ LVRK vv. 11728–11732; vt ka v. 10646.

¹¹¹ Vt nt HLK, XXI, 3.

¹¹² LUB I, nr CCLXXXV.

kuid mitte piisavalt juhtida, et temaga lahingus võidelda.¹¹³ Arvatavasti olid siinsed hobused lahingus võitlemiseks üldse sobimatud.¹¹⁴ Kaalukas argument selle poolt, et kohalikud osalesid sõjategevuses valdavalt jalgsi, on asjaolu, et talupoegadel polnud sõjaretkedel kaasas mitut hobust. Rännak vaenlase maale oli hobustele väga kurnav,¹¹⁵ aga kurnatud hobusest polnud võitluses väga palju kasu. Nii hakkasid näiteks Preisimaal paljud mehed, kel oli kohustus kanda ainult *Platendienst*'i ühe hobusega, võtma kaasa ka ratsahobuseid, et sõjahobust teekonnal säästa.¹¹⁶

Kohalikud väed kogunesid tõenäoliselt oma kodukoha linnuse juurde,¹¹⁷ kus orduametnik nad kokku kogus ja väe üldisesse koondumiskohta juhtis.¹¹⁸ Kohalikest koosnenud vägesid juhtisid William Urbani väitel ordufoogtid.¹¹⁹ Evald Blumfeldt on arvanud, et foogtid ja muud ametnikud juhtisid väge kohalike vanemate kaudu.¹²⁰ See tundub loogilisena, sest arvestades, et orduametnikud olid rüütelvennad, võib arvata, et neil oli sõjaväljal teistsugune roll kui talupoegadest koosnenud väesalkadel. 1253. aastal ordu ja Kuramaa piiskopi sõlmitud kaitslepingus mainitakse, et vanemate ülesanne on sõjavägi kokku kutsuda.¹²¹ Samas leidis juhtumeid, kus kohalike rahvaste vägi tegutses täiesti omapäi, ilma et sakslased juures oleksid olnud. Muistse vabadusvõitluse käigus tegid sakslaste allutatud liivlased, lätlased ja eestlased tihti ka ise sõjaretki vaenlase juurde.¹²² Liivimaa kodusõja ajal 1299. aasta augustis andis Saare-Lääne piiskop saarlastele loa end ise kaitsta ning 1348. aasta märtsis

¹¹³ Valk, *Laul, Siksälä*, 137, 191.

¹¹⁴ Vt hobuste kohta Ekdahl, „Pferd,“; Ekdahl, *Horses and Crossbows*.

¹¹⁵ Ekdahl, „Pferd,“ 35.

¹¹⁶ Ekdahl, „Kriegsdienste,“ 5.

¹¹⁷ Friedrich Benninghoven, „Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrwesens im preussisch-livländischen Deutschordensstaat,“ – *Die Burgen im Deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, I, hrsg. von Hans Platze (Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1976), 577.

¹¹⁸ LVRK vv. 5881–5889.

¹¹⁹ Urban, *Baltic*, 57; William Urban, „The Organisation of Defense of the Livonian Frontier in the Thirteenth Century,“ *Speculum* 48, nr. 3. (Jul., 1973): 529.

¹²⁰ Blumfeldt, „Wehrpflicht,“ 165–166.

¹²¹ LUB I, CCL.

¹²² HLK, kroonika, *passim*.

sõjaretkel Leetu eraldus kuralaste väekontingent vahepeal ordu peaväest ja tegutses omapäi, põletades ühe linnuse.¹²³

Lisaks sõjakäikudel osalemisele oli eestlastel ja teistel kohalikel rahvastel tähtis osa ka varustuse transpordis. Arvatavasti oli sõjaretkede voori jaoks hobuste andmine peamiselt talupoegade ülesanne.¹²⁴ Osalemine linnuste ehitamises oli maarahva üks peamisi sõjalisi kohustusi,¹²⁵ kuid tuleb märkida, et ehitamine ei olnud mitte ainult talurahva kohustus, vaid ehitusel pidid osalema ka läänimehed. Näiteks läänistas ordumeister Conrad Zak 1303. aastal Preisimaal kellelegi Arnoldile 8 *Hufe*'t selle eest, et viimane kannaks *Platendienst*'i alati, kui vennad kutsuvad, nii maa kaitsel (*landwehr*) kui ka retkedel maalt välja (*reise*), ning osaleks linnuste ehitusel, lammutamisel või täiustamisel.¹²⁶

Oluline oli ka linnuste mehitamine. Herbert Ligi on küll väitnud, et eestlaste ja sakslaste ühine linnustes elamine oli lühiajaline nähtus ja varsti pärast maa allutamist sakslased põlisrahvaid enam linnustesse ei lasknud,¹²⁷ kuid sellele võib vastu vaielda. Saaremaal elasid eestlased linnustes veel 13. sajandi II poolel.¹²⁸ Seda võiks põhjendada Saaremaa eristaatusega pärast vallutust,¹²⁹ kuid näiteid sellest, et kohalikud rahvad ja sakslased linnustes koos elasid, leiab ka mujalt: 1275/1276. aastal, kui ordu ehitas Dünaburgi (Daugavpils) linnuse, lubati linnusesse ka maa-mehi, kes võidelda mõistsid.¹³⁰ Samuti kuulus maarahvas Heiligenbergi (Svėtkalns) linnuse meeskonda.¹³¹

¹²³ LNRK, 37.

¹²⁴ LVRK vv. 5353–5365; Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 166; Ekdahl, „Horses and Crossbows,” 132.

¹²⁵ Vt nt LUB I, nr CDXC; LUB III, nr DXXIa; vt ka ETA, 230; Ligi, *Koormised*, 100–101.

¹²⁶ PUB I/2, nr 796, 492; linnuste kohta vt nt Marian Arsyński, „Die Deutschordensburg als Wehrbau und ihre Rolle im Wehrsystem des Ordensstaates Preussen,” – *Das Kriegswesen der Ritterorden*, 98–123; Benninghoven, „Burgen”.

¹²⁷ Ligi, *Koormised*, 101.

¹²⁸ Kreem, „Orden,” 240.

¹²⁹ Vt Saaremaa kohta pärast vallutust Mägi, *Crossroads*, 148–157; Mäll, „Verwaltungs-geschichte”.

¹³⁰ LVRK vv. 8191–8205; vt ka Kreem, „Orden,” 240.

¹³¹ *Ibid.*, vv. 10036–10037.

Kohalike kohustuste hulka kuulus veel teejuhatamine.¹³² Valesti juh-
timise või eksimise eest võidi teejuhti karistada surmaga: „Sakslased, aga
järele tulles ja leides küla enne valget põlema pandud ja arvates, et teejuht
on eksinud, tapsid ta sealsamas.”¹³³ Ka luure oli arvatavasti kohalike ini-
meste ülesanne.¹³⁴

Sõjategevuses olid talupojad tihti eel- ja järelväeks.¹³⁵ Lahingutes
olid kohalikud väed sageli tiibadel¹³⁶ ja nende ülesanne oli kaitsta sõja-
väge ümberpiiramise eest.¹³⁷ Pärast lahingut pidid nad jälle hobuste selga
asuma ja vaenlase väge jälitama.¹³⁸ Kui vaenlase maale jäädi pikemaks
ajaks, langes talupoegade õlule ka moona hankimine:¹³⁹ „Ja sakslased
saatsid liivlasi ja lätlasi toiduainete ja vilja pärast kogu ümberkaudset
maakonda rüüstama.”¹⁴⁰ Voorikohustusest oli eespool juba juttu.

Kui tähtsad olid talupoegade väed Liivimaa sõjavägedes? Herbert
Ligi on väitnud, et talupoegade vägede kasutegur ei saanud eriti suur
olla ja et talupojad sõdisid sakslaste eest väga vastumeelselt. Näiteks toob
ta siin eestlaste käitumise Durbe lahingus, kust viimased põgenesid.¹⁴¹
„Eesti talurahva ajalugu” väidab lausa, et selles lahingus läksid eestlased
ja kuralased leedulaste poole üle.¹⁴² Päris nii see siiski ei olnud. Vanem
riimkroonika küll osutab, et kuralased reetsid selles lahingus ja lahku-
sid lahingust, eestlaste puhul pole reetmist mainitud, üksnes seda, et
nad põgenesid; ka leedulaste poole üleminekust pole juttu.¹⁴³ Dusburgi

¹³² Vt nt LVRK vv. 1110–1111; HLK, XXIII, 7; Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 164; Väino Einer, Korilasrajast kiirteeni (Tallinn: Valgus, 1988), 55 (vt siit üldiselt teede kohta keskajal); Ligi, *Koormised*, 102.

¹³³ HLK, XXII, 9; vt ka Einer, 55.

¹³⁴ Vt Ivo Juurvee, „Luure Henriku kroonikas,” *Horisont*, 2/2007: 27 (vt siit ka üldiselt luure kohta Henriku Liivimaa kroonikas).

¹³⁵ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 174.

¹³⁶ Vt nt HLK, XXI, 2–3; Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 174.

¹³⁷ Nt Durbe lahingus piirasid leedulased orduväe sisse, kuna kuralased ja eestlased jätsid väe maha ja põgenesid (LVRK vv. 5614–5626).

¹³⁸ HLK, XXII, 2; Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 174.

¹³⁹ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 174.

¹⁴⁰ HLK, XIV, 11.

¹⁴¹ Ligi, *Koormised*, 103.

¹⁴² ETA, 229.

¹⁴³ LVRK vv. 5583–5660.

Petruse kroonika järgi läksid kuralased enne lahingut orduvendadega tülili ja ründasid kristlasi koos leedulastega, kuid eestlaste reetmisest ei räägita.¹⁴⁴ Võimalik, et eestlased põgenesid lahingust ainult sellepärast, et nägid kuralasi lahkumas ja arvasid, et lahing on niikuinii kaotatud. Siiski tuleb tunnistada, et riimkroonika mainib korduvalt seiku, kus maarahvas vennad hätta jätab ja põgeneb.¹⁴⁵ Aga on ka juhuseid, kus maarahvas vendade juurde jäi ning kroonik neid kiidab¹⁴⁶ ja vahel koguni kangelasteks nimetab.¹⁴⁷ Ligi väited väikesest sõjalisest kasust võisid olla tingitud tol-lasest paradigmat ajaloo uurimisel, mille järgi tuli iga hinna eest vastan-dada töörahvast (käesoleval juhul siis eestlasi) ja nende rõhujaid (sakslasi) ning sakslaste ja eestlaste koostöö, mis võis mõlemale poolele kasu tuua, oli mõeldamatu. Lahingutest põgenemine võis tihti juhtuda massipsüh-hoosi toimel: nähes kedagi põgenemas, võis teistel tekkida arvamus, et lahing on kaotatud, ja see võis tingida ka nende põgenemise. Arvatavasti ei olnud maarahvas lahingutes nii tõhus, kui seda olid sakslaste raskerel-vastatud väed. Seda mõistsid nii maarahvas ise kui ka vaenlased, Henriku kroonikast näeme, et võitluses leedulastega karjusid lätlased saksa kee-les ja leedulased, arvates, et tegemist ongi sakslastega, põgenesid.¹⁴⁸ Kuid lahingute pidamine ei olnud toleaeelses sõjategevuses sugugi peamine, sest keskajal koosnes sõda peamiselt rüüstamisest¹⁴⁹ ning selles olid koha-likud kahtlemata väga tõhusad. Selles valguses ei saa ka väita, et kohali-kud rahvad ei soovinud osaleda sakslaste sõjalistes ettevõtmistes. Vanem riimkroonika mainib korduvalt, et maarahvas tuli väkke hea meelega:

¹⁴⁴ Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae, hrsg. von Max Toeppen, – Scriptores Rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft, hrsg. von Dr. Theodor Hirsch, Dr. Max Töppen und Dr. Ernst Strehle, Erster Band (Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861), 96–97.

¹⁴⁵ LVRK vv. 6050–6051; 10273–10274 jj; vt ka Kreem, „Orden,” 241.

¹⁴⁶ Ibid., vv. 7861–7945.

¹⁴⁷ Ibid., v. 10170; vt ka Kreem, „Orden,” 241.

¹⁴⁸ HLK, XXV, 4; vt ka Paul Johansen, „Rahvuslikud eelarvamused ja alaväärsustunne sotsiaalse tegurina keskaegsel Liivimaal,” – Kaugete aegade sära, koostaja Jüri Kivimäe (Tartu: Ilmamaa, 2005), 334–335.

¹⁴⁹ Contamine, 365; France, Warfare, 9–10.

[---] siis asus oma
vendade ja ristsõitjatega
retkele meister Cünrat
semgalite poole.
Tal oli palju maarahvast,
kes olid lõpmatult rõõmsad.¹⁵⁰

Korduvalt mainivad kroonikad ka suurt saaki.¹⁵¹ Pealegi oli sakslaste sõjaväes osalemine hea võimalus oma naabritele varasemate kaotuste eest kätte maksta.¹⁵² Seega ei saa väita, et sõjaretkedel osalemine oli kohalikele rahvastele vastumeelne, eriti kui arvestada, et vallutuseelsel ajal oli sõjaretkedelt prestiiži ja majandusliku kasu hankimine täiesti tavaline asi.¹⁵³

Maarahva sõjasalkade suuruse kohta meil eriti palju andmeid pole. Evald Blumfeldti avastatud dokumendi järgi pidid Järvamaa talupojad välja panema 433 tavalist hobusega meest ja 81 meest, kes kandsid plaat-rüüd.¹⁵⁴ Võib oletada, et maarahva salgad moodustasid siinsetest sõjavägedest enamiku; sellele viitab tõik, et sakslased kaotasid palju lahinguid just selletõttu, et kohalikud põgenesid ja sakslased jäid suures arvulises vähemuses üksi võitlema.¹⁵⁵ 1290. aastal kirjutas Liivimaa ordumeister Halt Preisimaa meistrile eelseisvast sõjakäigust, et maahärradest õnnestus tal abi saada ainult Riia peapiiskopilt ja selleltki vähe, viimane sai anda ainult 300 kohalikku meest ja 18 sakslast; üldse arvas Liivimaa meister, et kokku suudaks ta Eestist, Kuramaalt ja Väinalt (Daugava) selleks retkeks välja panna 1800 meest sakslasi ja kohalikke.¹⁵⁶ Riia peapiiskopi panus sõjaretke peaks natuke aimu andma, kui suure osa siinsetest sõjavägedest moodustasid kohalike rahvaste väed. Seega võib täiesti nõustuda mitme

¹⁵⁰ LVRK vv. 7299–7304; vt ka nt vv. 7601–7603; LNRK, 18.

¹⁵¹ HLK, kroonika, *passim*; LVRK, *passim*; LNRK, *passim*.

¹⁵² Vt nt HLK, XII, 6.

¹⁵³ Mägi, „Ühiskond,” 26.

¹⁵⁴ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 172; Mäesalu, „Põhjustest,” 233.

¹⁵⁵ LVRK vv. 5583–5660; 6050–6065.

¹⁵⁶ LUB I, nr DXXXVIII.

uurija väitega, et kohalike rahvaste sõjavägedel oli Liivimaa sõjaasjanduses väga tähtis roll.¹⁵⁷

Kokkuvõte

Keskaegse Liivimaa sõjaväekorraldus oli keeruline. Käesolev artikkel keskendus ühele tahule sellest – eestlaste ja teiste Liivimaa põlisrahvaste väeteenistuskohustusele.

Vabade meeste sõjateenistus oli Liivimaal juba enne ristiusustamist oluline osa igapäevaelust. Kohalikud ülikud võitlesid omavahel ja naaber-rahvastega. Ristiusustamisega said kohalikud rahvad endale uued isandad, kuid sõjad ei lakanud. Eestlased, liivlased, lätlased jt siinsed rahvad muutusid vallutusega oma saksa ja taani maahärrade ees sõjateenistuskohustuslikeks ning osalesid 13. ja 14. sajandil Liivimaad puudutanud sõdades. 15. sajandil nende roll muutus, võitluses osalemise asemel tõusid esikohale vooriteenistus ja sõjamaksud.

Varasemad uurijad on arvanud, et maarahva sõjateenistus oli kollektiivne kohustus, mis põhines kogukonna maadel. Käesolevast artiklist selgub, et on ka teistsugune võimalus. Kohalike rahvaste sõjateenistuskohustus põhines isikul ja tema maavalduse suurusel.

Osa uurijaid on väitnud, et talupoegade sõjasalkade kasutegur Liivimaa sõjavägedes oli väike. Need uurijad ei ole arvesse võtnud keskaegse sõjapidamise kõiki tahke. Artiklist nägime, et tegelikult oli põlisrahvastel Liivimaa sõjaasjanduses täita kaalukas roll. Põlisrahvaste sõjaline tähtsus võis olla üks põhjusi, miks uued isandad ei hakanud maal kohe järske muutusi läbi viima ja pärast vallutust säilis mõneks ajaks suur osa vallutuseelsest ühiskondlikust korraldusest.

Mõni küsimus ei ole praeguseks veel piisava põhjalikkusega läbi uuritud ja nendega tuleb edasi tegeleda. Kindlasti peaks edasi uurima maa-*vabade Platendienst'i* kohustuse seotust maaga ja üldse talupoegade sõja-

¹⁵⁷ Vt nt Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 175; Kļaviņš, „Prussia and Livonia,” 55–56; Urban, „Thesis,” 65.

teenistuse seotust maaga. Oli ju ka aadlike sõjateenistus seotud maaga. Samuti pakuvad huvi talupoegade erinevate sotsiaalsete rühmade sõjalised kohustused, ent kahjuks on allikates selle kohta väga vähe andmeid. Eraldi käsitlemist väärib seos talupoegade olukorra ja sõjaliste kohustuste arengu vahel. Liivimaa maarahva sõjalised kohustused on küll kitsas uurimisvaldkond, kuid selle tundmiseta jääb ettekujutus Liivimaa keskaja ja siinsete rahvaste ajaloost puudulikuks.

Bibliograafia

Publitseeritud allikad

- Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*. Herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, bearbeitet von Leonid Arbusow, Bd. III. Riga: 1910
- Bartholomäus Hoeneke Liivimaa noorem riimkroonika 1315–1348*. Tõlkinud ja kommenteerinud S. Vahtre. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960
- Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315–1348*. Herausgegeben von Dr. Konstantin Höhlbaum. Leipzig: Duncker und Humblot, 1872
- Henriku Liivimaa kroonika*. Tõlkinud Richard Kleis, toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. Tallinn: Eesti Raamat, 1982
- Liivimaa vanem riimkroonika*. Tõlkinud ja kommenteerinud Urmas Eelmäe, teaduslik toimetaja Enn Tarvel. Tallinn: Argo, 2003
- Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, I Abt. Herausgegeben von Friedrich Georg von Bunge et al. Reval, Riga, Moskau: 1853–1910
- Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae*. Herausgegeben von Max Toeppen, *Scriptores Rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, herausgegeben von Dr. Theodor Hirsch, Dr. Max Töppen und Dr. Ernst Strehlke, Erster Band, 21–219. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861
- Preussisches Urkundenbuch. Politische Abteilung*, Bd. 1, Zweite Hälfte. Bearbeitet von August Seraphim. Königsberg: 1909

Kirjandus

- Arszyński, Marian. „Die Deutschordensburg als Wehrbau und ihre Rolle im Wehrsystem des Ordensstaates Preussen.” – *Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter*, Universitas Nicolai Copernici, Ordines Militares, Colloquia Torunensia Historica VI, herausgegeben von Zenon Hubert Nowak, 98–123. Toruń: 1991
- Auns, Muntis. „Acquisition of the acquired. The establishing of a real administration in Livonia.” – *Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th–9th, 1996*, Acta Visbyensia XI, edited by Nils Blomkvist, 259–267. Visby: 1998
- Bartlett, Robert. *Euroopa süüd. Vallutused, koloniseerimine ja kultuurivahetus 950–1350*. Tallinn: Kunst, 2001
- Benninghoven, Friedrich. „Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrwesens im preussisch-livländischen Deutschordensstaat.” – *Die Burgen im Deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung I*, herausgegeben von Hans Platze, 565–601. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1976
- Benninghoven, Friedrich. „Die Kriegsdienste der Komturei Danzig um das Jahr 1400.” – *Acht Jahrhunderte Deutschen Orden in Einzeldarstellungen*, Herausgegeben von P. Klemens Wieser O.T. (*Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens*, Bd. 1), 191–222. Bad Godesberg: Verlag Wissenschaftliches Archiv Bad Godesberg, 1967
- Biskup, Marian. „Das Problem der Söldner in den Streitkräften des Deutschordensstaates Preussen vom Ende des 14. Jahrhunderts bis 1525.” – *Das Kriegswesen der Ritterorden*, 49–74
- Blumfeldt, Evald. „Über die Freibauern in Jerwen zur Ordens- und Schwedenzeit.” – *Commentationes Balticae III*, 3–47. Bonn: Verlag des Baltischen Forschungsinstituts, 1957
- Blumfeldt, Evald. „Über die Wehrpflicht der estnischen Landbevölkerung im Mittelalter.” – *Apophoreta Tartuensia*, 163–176. Stockholm: Eesti Teaduslik Selts Rootsis, 1949
- Contamine, Philippe. *La guerre au moyen âge*. Paris: Presses Universitaires de France, 1999

- Eesti talurahva ajalugu*, I köide. J. Kahk (peatoim), E. Tarvel (tegevtoim). Tallinn: Olion, 1992
- Einer, Väino. *Korilasrajast kiirteeni*. Tallinn: Valgus, 1988
- Ekdahl, Sven. „Das Pferd und seine Rolle im Kriegswesen des Deutschen Ordens.” – *Das Kriegswesen der Ritterorden*, 29–47
- Ekdahl, Sven. „Horses and Crossbows: Two Important Warfare Advantages of the Teutonic Order in Prussia.” – *The Military Orders Volume 2: Warfare and Warfare*, edited by Helen Nicholson, 119–151. Aldershot: Ashgate, 1998
- Ekdahl, Sven. „Über die Kriegsdienste der Freien im Kulmerland zu Anfang des 15. Jahrhunderts.” *Preussenland* 2, nr 1 (1962): 1–14
- France, John. *Western warfare in the age of the Crusades, 1000–1300*. London: UCL Press, 1999
- Johansen, Paul. „Rahvuslikud eelarvamused ja alaväärsustunne sotsiaalse tegurina keskaegsel Liivimaal.” – *Kaugete aegade sära*, koostaja Jüri Kivimäe, 324–351. Tartu: Ilmamaa, 2005
- Johansen, Paul. *Die Estlandliste des Liber census Daniae*. Kopenhagen–Reval: 1933
- Johansen, Paul. *Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. Ein Beitrag zur estnischen Kulturgeschichte*. Tartu: 1925
- Juurvee, Ivo. „Luure Henriku kroonikas.” *Horisont*, 2/2007: 24–29
- Jähnig, Bernhart. „Die Verwaltung des Deutschen Ordens in Livland zur Zeit Wolters von Plettenberg.” – *Wolter von Plettenberg und das Mittelalterliche Livland*, herausgegeben von Norbert Angermann und Ilgvars Misāns, 73–83. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001
- Kala, Tiina. „The Incorporation of the Northern Baltic Lands into the Western Christian World.” – *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150–1500*, edited by Alan V. Murray, 3–20. Aldershot: Ashgate, 2001
- Kļaviņš, Kaspars. „Eastern Prussia and Livonia: Interactions of Power and Culture from the 13th to the 18th Century.” – *Power and Culture: Hegemony, Interaction and Dissent*, edited by Ausma Cindiņa and Jonathan Osmond, 53–67. Pisa: Edizioni Plus – Pisa University Press, 2006
- Kreem, Juhan. „Der Deutsche Orden in Livland und die Heiden, Landvolk und Undeutschen in Livländischen Heeresverfassung.” – *L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico: incontri e scontri tra religioni, popoli e culture/Der Deutsche Orden zwischen Mittelmeerraum und Baltikum: Begegnungen und*

- Konfrontationen Zwischen Religionen, Völker und Kulturen. Atti del Convegno internazionale (Bari-Lecce-Brindisi, 14–16 settembre 2006)* a cura di Hubert Houben e Kristjan Toomaspoeg, 237–245. Galatina: Mario Congedo Editore, 2008
- Kreem, Juhan. „The Business of War: Mercenary Market and Organisation in Reval in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries.” *Scandinavian Economic History Review* 49, nr 2 (2001): 26–42.
- Kreem, Juhan. *The Town and its Lord. Reval and the Teutonic Order (in the fifteenth Century)*. Tallinna Linnaarhiivi toimetised nr 6. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2002
- Ligi, Herbert ja Moora, Harri. *Wirtschaft und Gesellschaftsordnung der Völker des Baltikums zu Anfang des 13. Jahrhunderts*. Tallinn: Eesti Raamat, 1970.
- Ligi, Herbert. *Talupegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni*. Tallinn: Eesti Raamat, 1968.
- Misäns, Ilgvars. „Wolter von Plettenberg und der livländische Landtag.” – *Wolter von Plettenberg und das Mittelalterliche Livland*. Herausgegeben von Norbert Angermann und Ilgvars Misäns. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001
- Mol, Johannes A. „The Hospice of the German Nobility: Changes in the Admission Policy of the Teutonic Knights in the Fifteenth Century.” – *Mendicants, Military Orders and Regionalism in Medieval Europe*, edited by Jürgen Sarnowsky, 115–130. Aldershot: Ashgate, 1999
- Mäesalu, Ain. „Kaitserüüde arendamise põhjustest 13.–17. sajandil.” – *Linnusest ja linnast. Uurimusi Vilma Trummali auks*, Muinasaja teadus 14, koostanud ja toimetanud Arvi Haak, Erki Russow, Andres Tvauri, 227–248. Tallinn–Tartu: 2004
- Mägi, Marika. „Eesti Ühiskond keskaja lävel.” – *Eesti aastal 1200*, koostanud ja toimetanud Marika Mägi, 15–42. Tallinn: Argo, 2003
- Mägi, Marika. *At the Crossroads of Space and Time. Graves, Changing Society and Ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th Centuries AD*. CCC papers: 6. Tallinn: 2002
- Mäll, Jaak. „Verwaltungsgeschichte und Christianisierung der Insel Ösel im 13. Jahrhundert.” – *Culture Clash or Compromise?*, 158–166
- Nowakowski Andrzej. „Some Remarks about Weapons stored in the Arsenal of the Teutonic Order’s Castles in Prussia by the End of the 14th and early 15th Centuries.” – *Das Kriegswesen der Ritterorden*, 75–88

- Schmidtchen, Volker. *Das Kriegswesen im späten Mittelalter: Technik, Taktik, Theorie*. Weinheim: VCH Verlagsgesellschaft, 1990
- Selart, Anti. *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert*. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 21. Köln: Böhlau Verlag, 2007
- Uluots, Jüri. „Eestlaste lepingud võõrastega.” – *Seaduse süünd. Eesti õiguse lugu*, koostaja Hando Runnel, 58–93. Tartu: Ilmamaa, 2004
- Urban, William. „The Frontier Thesis and the Baltic Crusade.” – *Crusade and Conversion*, 45–71
- Urban, William. „The Organisation of Defense of the Livonian Frontier in the Thirteenth Century.” *Speculum* 48, nr 3. (Jul., 1973): 525–532
- Urban, William. „Victims of the Baltic Crusade.” *Journal of Baltic Studies* 29, nr 3 (1998): 195–212
- Urban, William. *The Baltic Crusade*, DeKalb: Northern Illinois University Press, 1975
- Urban, William. *The Livonian Crusade*, Washington: University Press of America, 1981
- Valk, Heiki ja Laul, Silvia. *Siksäla: A Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval*. CCC papers, 10. Tallinn–Tartu: 2007
- Valk, Heiki. „Estland im 11.–13. Jahrhundert. Neuere Aspekte aus Sicht der Archäologie.” *Forschungen zur baltischen Geschichte* 3 (2008): 57–86

Lisa I. Evald Blumfeldti tabel Järvamaa talupoegade sõjalistest kohustustest¹⁵⁸

Notandum quod in Jerwia totidem equi expeditiales et malwee sunt tenende prout in singulis wackuis sunt spetialiter assignati.

Nousuoere	11 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	4 equos ductorum
Pytke	11 equi expeditiales et totidem malwee et 1 plathen	4 equos ductorum
Wodegalle	12 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	4 equos ductorum
Otele	15 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	4 equos ductorum
Karidalle	13 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	3 equos ductorum
Hörisell	14 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	4 equos ductorum
Wallachtes	13 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	4 equos ductorum
Yalechtem	18 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	6 equos ductorum
Seytele	17 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	3 equos ductorum
Alpye	13 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	4 equos ductorum
Haragudde	10 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	3 equos ductorum
Kergele	10 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	2 equos ductorum
Sönele	12 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	2 equos ductorum
Lenepaye	11 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	4 equos ductorum
Ample	10 equi expeditiales et totidem malwee et 1 plathen	
Tappus	12 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	2 equos ductorum
Carwmaruo	10 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	
Reynouere	13 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	
Heynemetze	14 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	
Selekulle	17 equi expeditiales et totidem malwee et 5 plathen	6 equos ductorum
Kusene	14 equi expeditiales et totidem malwee et 2 plathen	4 equos ductorum
Caigenalle	11 equi expeditiales et totidem malwee et 4 plathen	4 equos ductorum
Visosalle	14 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	3 equos ductorum
Erwitey	14 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	2 equos ductorum
Kaldys	15 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	3 equos ductorum
Saginal	16 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	4 equos ductorum
Cardewaye	16 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	7 equos ductorum
Silmus	16 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	4 equos ductorum
Syckadenpuske	16 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	8 equos ductorum
Cardenaye	15 equi expeditiales et totidem malwee et 3 plathen	8 equos ductorum
Walkames	18 equi expeditiales et totidem malwee et 4 plathen	8 equos ductorum
Ramme	12 equi expeditiales et totidem malwee	

¹⁵⁸ Blumfeldt, „Wehrpflicht,” 169–170.

Military Obligations of Estonians during the Middle Ages

Mart Lätte

By the beginning of the 13th century, the social structure in the Estonian territorial area had reached the early stages of feudalism. Social stratification in Estonian was based upon ownership of land and military prestige. The leading positions in Estonian society were held by nobles, who were, both, the biggest landowners, and also, the local warlords.

Natural social development, in this region, was disrupted by the arrival of German and Danish crusaders on the eastern shore of the Baltic Sea. The result was, that the local native populations, including Estonians, were subjugated and, at least formally, Christianized. Nevertheless, at first, no major social changes took place. The Christian religion, generally, remained distant and alien for the local people. And the local nobles retained their social role in the administrating of some areas. Several local nobles were probably made liege lords in the new power structure, and, in time, became Germanized. The fact is that the local people did not succumb to the Germans unconditionally, but on the basis of mutual agreements. These agreements called upon the local population to fulfil Christian commitments, including military service for the Germans.

Military service had been, even before the region was conquered, every freeman's obligation. And, in their military endeavours, the Germans, quite quickly, began to demand that the local subjugated populations provide them with appropriate support. In 1207, the Livonians and Latvians were forced, under threat of being fined, to participate in the Germans' military expeditions. When the Germans arrived on Estonian territory, the Estonians were also encompassed by this system. Already in 1217, Southern Estonians, who had been subjugated by this time, participated in a military expedition into still unconquered Northern Estonia.

In various areas, military service differed. In border and coastal areas, military obligations probably played a bigger role. Just as in the overall

community itself, military obligations could be quite different. Some peasants had to show up for military service better equipped than others. This was probably due to the fact that they owned bigger plots of land, and had a different legal status. Military service consisted of participating in territorial defence operations and in military expeditions abroad. On the basis of historical sources, it can be concluded that military service for territorial defence was obligatory, either on foot, or on horseback, for all men capable of bearing arms. Military expeditions abroad were conducted on horseback. And it can be assumed that participants were selected on the basis of their land ownership and financial situation – along rode those who could afford better arms and armour.

In the 15th century, the Germans started to make less use of the local populations in their military endeavours, which was probably brought about by the professionalization of warfare, and the spread of the use of mercenary forces. In the second half of the 15th century, the local peasants participated only in territorial defence. And, by the end of the century, attempts were made to replace their military obligations with monetary payments, so that mercenaries could be hired. In 1507, limits were instituted upon the rights of peasants to bear arms in public. Nevertheless, the peasants retained a certain role in territorial defence. At the beginning of the Livonian War (1558–1583), local peasants were again used in the conquerors' armies.

In addition to participating in military expeditions, the military obligations of the local peasants also included the building and manning of the conquerors' fortresses. Also, convoy duty for the transporting of military supplies needed for military operations.

The local populations probably served as mounted infantry – they fought on foot, but travelled on horseback. These forces were recruited and led by the ruler's officials, who functioned through the local elders. In the military, the peasants served as guides, and, probably, also as scouts. In battle, they fought as the advance and rear guard, as well as on the flanks. In the course of long-range military expeditions, the local peasant recruits were in charge of obtaining provisions, as well as of pil-laging.

The actual role and significance of the local peasantry in Livonian military affairs has been evaluated in many different ways. Some have stressed the minimal military usefulness of the local peasants, but this attitude is debateable. In historical chronicles, it can be seen that, despite the fact that the local peasants were, in battles, the weak link of the Christian forces, as efficient pillagers, they served an essential function in the warfare being conducted in the region. Plus, there are sources that highly praise the cohorts recruited from amongst the local peasantry. There is very little information concerning the size of the forces consisting of Estonians and other local nationalities. But, it can be assumed that the Estonian, Livonian, Latvian, Couronian cohorts formed, numerically, the majority of the German military forces. Thus, the local peasants were essential in counterbalancing the numerical superiority of the Germans' opponents, the Russians and Lithuanians.

Therefore, it can be stated that Livonia's subjugated nationalities played an essential role in local military affairs. The fact that these local nationalities were militarily necessary was, probably, the reason why major changes were not immediately implemented in their social structures. The life of the peasantry did not begin to essentially worsen until the local nationalities had lost their military importance.